

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA NUTQ O'STIRISH METODLARI

A'zamova Mahliyo Bahtiyor qizi

Innavatssion texnologiyalar universiteti

“Boshlang'ich ta'lim” yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17352145>

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri bu o'quvchilarning har tomonlama kreativligini oshirishdir. Shu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativligini oshirishda asosiy ustuvor usullardan ongli o'qitish, nutq madaniyatini o'stirish, yozma va og'zaki nutq mashqlarini uyg'un holatda olib borishdir. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarda lug'at boyligini oshirishda turli xil samarali usullar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Lug'at boyligi, so'z, tushuncha, imloviy lug'at, ibora, tasviriy ifoda, atrof – muhit.

Аннотация. Сегодня одним из важных факторов повышения качества образования является развитие всесторонней креативности учащихся. В связи с этим приоритетными методами развития креативности учащихся начальной школы являются осознанное обучение, воспитание культуры речи и гармоничное проведение письменных и устных речевых упражнений. В данной статье представлена информация о различных эффективных методах расширения словарного запаса учащихся начальной школы.

Ключевые слова: Словарный запас, слово, понятие, грамматический словарь, словосочетание, образное выражение, окружающая среда.

Abstract. Today, one of the important factors in improving the quality of education is to increase the comprehensive creativity of students. In this regard, the main priority methods for increasing the creativity of primary school students are conscious teaching, cultivating speech culture, and harmoniously conducting written and oral speech exercises. This article provides information about various effective methods for increasing the vocabulary of primary school students.

Keywords: Vocabulary, word, concept, grammatical dictionary, phrase, figurative expression, environment.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim yosh avlodning intellektual va ma'naviy salohiyatiga poydevor qo'yuvchi eng muhim bosqichdir. Aynan shu davrda o'quvchilarning fikrlash, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olish kabi hayotiy zarur ko'nikmalari shakllanadi. Shu sababli, boshlang'ich sinf ona tili darslarining asosiy vazifalaridan biri – bu o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishdir. Nutq shunchaki aloqa vositasi bo'lib qolmay, balki tafakkurning yuzaga chiqish shakli, bilim olish va dunyoni anglashning asosiy qurolidir. To'g'ri va ravon nutqqa ega bo'lgan bola o'ziga ishonadi, jamoada faol bo'ladi va barcha fanlarni oson o'zlashtirilishi haqida so'z yuritiladi.

Og'zaki ifodani qadrlaydigan va rag'batlantiradigan sinf muhitini yaratish nutq mahoratini rivojlantirish uchun juda muhimdir.

O'qituvchilar o'quvchilarga tengdoshlari oldida so'zlash, sinf muhokamalarida qatnashish va guruh mashg'ulotlarida qatnashish imkoniyatini berishlari mumkin. Faol tinglash samarali muloqotning asosiy tarkibiy qismidir.

O'qituvchilar audio yozuvlar, tinglashni tushunish mashqlari va interaktiv munozaralar kabi o'quvchilarning tinglash qobiliyatini oshiradigan tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Faol tinglashni targ'ib qilish orqali talabalar tushunishni, tanqidiy fikrlashni va turli xil aloqa sharoitlarida munosib javob berish qobiliyatini rivojlantiradilar. Notiqlik uchun imkoniyatlar yaratish talabalarning ishonchini oshiradi va ularning nutq qobiliyatlarini oshiradi. O'qituvchilar sinf taqdimotlarini, munozaralarni yoki nutq tanlovlarini tashkil qilishlari mumkin, bu esa o'quvchilarga tinglovchilar oldida nutq qobiliyatlarini namoyish etishlariga imkon beradi.

Ushbu tadbirlar o'quvchilarning notiqlik mahoratini, o'ziga ishonchni va o'z fikrlarini izchil tashkil etish qobiliyatini rivojlantiradi. Ko'zgu nutq mahoratini rivojlantirishning muhim jihati hisoblanadi. O'qituvchilar talabalarga nutq qobiliyatlari haqida fikr yuritishda, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashda va keyingi rivojlanish maqsadlarini belgilashda rahbarlik qilishlari mumkin. Muntazam mulohazalar, o'z -o'zini baholash va maqsadlarni belgilash talabalarga kuchli va zaif tomonlaridan xabardor bo'lishga yordam beradi va ularni nutq qobiliyatlarini oshirish ustida doimiy ishlashga undaydi. Nutq faoliyati uchun o'quvchilarning nutq ko'nikmalarini oshirish uchun bir nechta shartlarga rioya qilish kerak:

Nutq o'stirishning asosiy yo'nalishlari

Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish ishlari uchta asosiy va o'zaro bog'liq yo'nalishda olib boriladi:

1. Lug'at ustida ishlash: O'quvchining so'z boyligini oshirish, so'zlarning ma'no qirralarini tushuntirish va ularni faol nutqqa olib kirish.

2. Gap va so'z birikmasi ustida ishlash: So'zlarni grammatik jihatdan to'g'ri bog'lab, gap tuza olish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Bog'lanishli nutqni rivojlantirish: Eshitgan, ko'rgan yoki o'qiganlari asosida o'z fikrini mantiqiy izchillikda, mazmunan yaxlit matn shaklida bayon eta olishga o'rgatish.[1][2]

Nutq o'stirishning samarali metodlari

Zamonaviy pedagogika o'quvchilar nutqini rivojlantirishning an'anaviy va noan'anaviy (interfaol) metodlarini uyg'unlikda qo'llashni tavsiya etadi.

An'anaviy metodlar

1. Suhbat va savol-javob: Bu metod o'quvchilarni faol muloqotga kirishishga, tinglab tushunishga, savollarga aniq va qisqa javob berishga o'rgatadi.[3] O'qilgan matn, ko'rilgan rasm yoki kundalik hayotiy vaziyatlar yuzasidan o'tkaziladigan suhbatlar bolaning dialogik nutqini o'stiradi.

2. Qayta hikoyalash: Matnni o'z so'zlari bilan aytib berish o'quvchining xotirasini, matn mazmunini anglash va izchil bayon qilish malakasini rivojlantiradi.

Qayta hikoyalashning quyidagi turlari mavjud:

To'liq hikoyalash: Matnni asl holicha, izchillikni saqlagan holda aytib berish.

Qisqartirib hikoyalash: Matndagi asosiy g'oyani saqlab, ikkinchi darajali detallarni tushirib qoldirish.

Ijodiy hikoyalash: Matn voqealarini o'zgartirish, davom ettirish yoki qahramon nomidan hikoya qilish. Bu o'quvchining tasavvuri va ijodkorligini rag'batlantiradi.

3.Rasm asosida hikoya tuzish: Rasmlar bolalarning vizual idrokiga tayangan holda nutqni rivojlantirish uchun samarali vositadir.[4] Syujetli rasmlar seriyasi asosida bog'lanishli matn tuzish, peyzaj yoki portretni tasvirlash orqali o'quvchilarning kuzatuvchanligi, so'z boyligi va tasviriy ifoda vositalaridan foydalanish ko'nikmalari oshadi.

4.Lug'at ishi: Bu jarayon yangi so'zlarning ma'nosini izohlash, ularni gap va matn tarkibida qo'llash, sinonim va antonimlarini topish kabi mashqlarni o'z ichiga oladi.[5][6]

Darslarda "lug'at daqiqasi" o'tkazish, imlo lug'atlari bilan ishlash o'quvchilarning so'z xazinasini boyitadi.[6][7]

Interfaol metodlar va o'yin texnologiyalari

Interfaol metodlar o'quvchini ta'lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol ishtirokchisiga aylantiradi, bu esa nutqni rivojlantirishda juda muhim.

1."Aqliy hujum": Bu metod muayyan mavzu yuzasidan o'quvchilarning barcha fikr va g'oyalarini bir joyga to'plashga yordam beradi. Bu jarayonda har bir o'quvchi o'z fikrini erkin aytishga o'rganadi.

2."Klaster" (Fikrlar tarmog'i): Biron bir tushuncha atrofida unga bog'liq bo'lgan boshqa so'z va fikrlarni tarmoqlash usuli.[8] Masalan, "maktab" so'zi atrofida "o'qituvchi", "o'quvchi", "dars", "kitob", "do'st" kabi so'zlarni joylashtirib, ular o'rtasidagi bog'liqlikni topish o'quvchilarning tizimli fikrlashiga va nutqini boyitishga yordam beradi.[8]

3.Didaktik o'yinlar: O'yin faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng tabiiy va qiziqarli jarayondir.

"So'z zanjiri": Oxirgi harfdan yangi so'z topish o'yini.

"Kim topag'on?": Ma'lum bir harfdan boshlanadigan narsa, hayvon yoki meva nomlarini topish.

"Beshinchisi ortiqcha": Mantiqiy bog'lanishga ega bo'lmagan so'zni topish va nima uchun ortiqcha ekanligini asoslab berish.[8]

4.Sahnalashtirish va rolli o'yinlar: Ertak yoki hikoyalarni rollarga bo'lib ijro etish o'quvchilarning nutqining emotsional-ifodaviyligini oshiradi, o'zgalor oldida so'zlashga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.[9] Bu metod orqali bolalar qahramonlarning his-tuyg'ularini, xarakterini o'z nutqlari orqali ifodalashga o'rganadilar.

O'qituvchining roli

O'qituvchi nutqni o'stirish jarayonida shunchaki nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi, rag'batlantiruvchi va hamkor hisoblanadi. Uning vazifasi:

Sinfda erkin va ijodiy muhit yaratish.

Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda metodlarni to'g'ri tanlash.

Bolalarning nutqiy xatolarini o'z vaqtida va odob bilan tuzatish.

O'zining nutqi bilan o'quvchilarga o'rnak bo'lish.

Nutq ko'nikmalarini o'stirishda uchta yo'nalish aniq ajralib turadi: alohida so'zlar ustida ishlash, lug'at va jumla tuzilmalarini rivojlantirish va bog'langan nutqni kuchaytirish.

Leksikologiya, morfologiya va sintaksis alohida so'zlar, lug'at va jumla tuzilmalari ustida ishlash uchun lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi.

Boshqa tomondan, bog'langan nutqning rivojlanishi mantiq, adabiyotshunoslik va sintaktik tuzilmalarni har tomonlama o'rganishga tayanadi. Nutqni o'stirish talabalarning to'rtta shartga rioya qilish qobiliyatini oshirish orqali ta'minlanadi: izchillik, istiqbol, xilmaxillik va umumiy maqsadga muvofiqlik. Nutq o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda muhim vositadir. Bu nafaqat fikrlarni ifoda etish vositasi, balki ularni shakllantirish uchun quroldir.

Fikr nutqning psixologik asosi bo'lib xizmat qiladi va uni etishtirish fikrlash jarayonlarini boyitishga tayanadi. Nutqni samarali o'stirish faqat aqliy faoliyat tizimini o'zlashtirish, shu jumladan tayyorgarlik, materialni takomillashtirish orqali mumkin, mavzuni tanlash, mantiqiy operatsiyalar va joylashtirish. Fikrlash til materiali yordamida og'zaki shakllanganda va ifodalanganda muvaffaqiyatli rivojlanadi. Tushunchalar so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, bu ularni aloqa uchun muhim materiallarga aylantiradi.

Kontsepsiyani ifodalovchi so'zni (yoki so'z birikmasini) tushunish ushbu tushuncha asosida tashqi nutqda fikrlash uchun asos yaratadi. Bolalar nutqini o'stirishda turli xil didaktik o'yinlarni tez-tez tashkil etish yo'li bilan berilayotgan bilimni tez o'zlashtirish imkonini tug'iladi.

Agar o'yin bolalarga dinamik tarzda o'rgatilsa, ular o'yinni o'rganib olganlarini sezmay qoladilar, o'yin jarayonida o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga asli qiynalmaydilar. "O'yinlar bolalarning to'g'ri o'sishida juda muhim rol" o'ynaydi. Bola o'yinga butun borlig'i bilan kirishib ketadi. O'yin jarayonida uning nutqi tez rivojlanadi".

O'yinlar, xususan didaktik o'yinlar, bolalarning tabiiy ehtiyoji-harakatchanligiga juda mos keladi. Shuning uchun ham bolalar o'yinni juda sevadilar. Maktabgacha tarbiya va maktab yoshidagi kichik bolalarning nutqini o'stirishda o'yin muhim o'rin tutadi.

Didaktik o'yinlar bolalarni ongli harakat qilishga o'rgatadi. "Didaktik o'yinlar birinchi va ikkinchi signal sistemalari birligini, ko'rsatmalilik, so'z va harakat birligini mustahkamlaydi. Didaktik o'yinlarda o'quvchi o'qituvchining birorta gapini ham eshitmasdan qolmasligi kerak, aks holda, o'quvchi o'yin qoidasini yaxshi bilib ololmaydi, o'yin topshirig'ini o'z vaqtida bajara olmaydi, boshqalardan orqada qolib ketadi".

Shu nuqtai nazardan bolaning xotirasini, diqqatini mustahkamlashda, so'z boyligi va nutqini normal o'stirishda didaktik o'yinlarning katta ahamiyati bor. Bolalar o'yin boshlanishini sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi. "O'yin paytida bolalar psixikasining individual xususiyatlari, ularda shartli reflekslarning paydo bo'lish tezligi va ularning mustahkamligi yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchilar faoliyatiga individual munosabatda bo'lish imkonini beradi"

Didaktik o'yinlarning eng soddalaridan biri "Davom ettir" o'yinidir. Bunda o'qituvchi bir so'zning boshlanishini, yani birinchi yoki birinchi va ikkinchi bo'g'inini aytadi, o'quvchilar esa uni davom ettiradilar.

Bu o'yinda ishlatiladigan so'zlar ikki-uch bo'g'indan oshmasligi kerak. Bunday so'zlarni bolalarning Gul-nor, Xol-mat, Jo'-ra, No-di-ra, A-za-mat kabi ismlaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Keyin esa sha-mol, lay-lak, tul-ki, bo-la, uch-di, o'y-na-di kabi narsa va ish-harakat nomlari aytiladi. O'yin oxirida o'qituvchi bir-biriga o'xshash 3 -4 so'z aytadi.

Masalan: Nodira-Nazira, Normat-

Xulosa qilib aytganda, Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida nutq o'stirish metodlarini xilma-xil va tizimli ravishda qo'llash o'quvchilarning nafaqat nutqiy savodxonligini, balki umumiy bilim salohiyatini ham oshiradi. An'anaviy va interfaol usullarni uyg'unlashtirish, darslarni o'yin va amaliy mashg'ulotlar bilan boyitish o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Bu esa o'z navbatida, o'z fikrini mustaqil, ravon va go'zal ifoda eta oladigan, barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.[10]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Boui, J. A. (2005). Maktabgacha fonologik sezgirlik va birinchi sinf o'qish yutuqlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy holat farqlari. Ta'lim psixologiyasi jurnali, 97 (3), 457-464.
2. Estigarribia, B., & Rodriguez, B. (2016). Maktabgacha ta'lim aniq ta'lim strategiyasi orqali so'z rivojlantirish. Erta Bolalik Ta'limi Jurnali, 44(2), 203-210.
3. Kalandarovna, Y. L. (2022). TABU LUG'ATINING KELIB CHIQISHI VA TUSHUNCHASI. Innovatsion Texnologik: Uslubiy Tadqiqot Jurnali, 3(10), 184-190.
4. SH.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz "Xalq so'zi" 2021-yil
5. A.Hojiyev., O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasashining nazariy masalalari-Toshkent Fan2010 3.Tursunov U., Muxtorov J, Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili Toshkent; O'zbekiston: 1997
6. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi : -Toshkent 2012 Internet saytlari:
7. Karima Qosimova, Safo Matchnov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldasheva, Sharofjon Sariyev "Lug'at ustida ishlash metodikasi"
8. "O'zbek tili fanidan lug'atlar ustida shlash orqali talabalarning so'z boyligini oshirish" metodik ko'rsatmasi. Toshkent-2005
9. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000- yil
10. F.Qodirova, R.Qodirova " Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va
11. metodikasi" Toshkent. 2006

Internet manbaalari

12. <https://o'qituvchi>
13. <https://arxiv.uz>